

Prof. dr. Elvira Islamović
Univerzitet u Bihaću / University of Bihać
Pedagoški fakultet / Faculty of Education
elviraislamovic@gmail.com

UDK 005.6:378(4976)

Izvorni naučni rad

KRIZA UNIVERZITETA U BOSNI I HERCEGOVINI

THE CRISIS OF UNIVERSITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Sažetak

Problemi suvremenih društava imaju implikacije na sve dijelove obrazovnih sistema, a posebno je pogođeno visoko obrazovanje. Potaknuti brojnim pitanjima, problemima i izazovima s kojima se suočava visoko obrazovanje danas, u radu razmatramo probleme tekuće i sve dublje krize visokog obrazovanja te dajemo prikaz različitih kritičkih stajališta o ulozi univerziteta. U ovom tematskom kontekstu pokušavaju se razmotriti najvažnija krizna obilježja visokoobrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini. Za sociološku teoriju obrazovanja od presudne je važnosti proučavanje društvenih faktora i utjecaja društvenog okruženja na obrazovanje. Stoga se problemi unutar visokoobrazovne sfere posmatraju kroz prizmu političkih, ekonomskih, sociokulturnih i vrijednosnih orijentacija bosanskohercegovačkog društva.

Ključne riječi: obrazovanje, visoko obrazovanje, univerzitet, kriza, bosanskohercegovačko društvo

Summary

The problems of modern societies affect all parts of educational systems, and the particular impact on higher education. Given many issues, problems and challenges higher education is facing nowadays, the paper discusses the problems of the current and deeper crisis of higher education and gives an overview of different critical views on the role of university. In this thematic context, the most important crises of the higher education system in Bosnia and Herzegovina are being considered. For sociological theory of education, it is crucial to study the social factors and the influence of the social environment on education. Thus, the problems within the higher education sphere are viewed through the prism of the political, economic, sociocultural and moral grounds of the Bosnian society.

Keywords: education, higher education, university, crisis, Bosnian-Herzegovinian society

1. Uvod

Brojni mislioci, razmatrajući duhovnu situaciju vremena u kojem živimo, upozoravaju na sve veće odsustvo znanja.¹ Kriza obrazovanja posmatra se kao kriza duha (Scheler, 1996: 63).² Tokom povijesnoga razvoja mijenjali su se društveni uvjeti u kojima egzistira univerzitet, kao najviši oblik zajedništva u slobodnom traženju istine. U mnogim radovima analizira se ideja univerziteta koja se razvijala tokom posljednja dva stoljeća, periodu u kome su postavljeni temelji suvremene nauke i suvremenog univerziteta.³ Postmoderna usmjerenja dovela su u pitanje moć obrazovanja, a samim tim ukazala i na krizu znanja i

¹ O krizi obrazovanja u kontekstu kritike evropske kulture s filozofskog stajališta raspravljali su još Nietzsche, Husserl i Scheler. Više o tome vidjeti: Ivan Čehok, *Kriza europskoga obrazovanja i zadaća praktične filozofije*. Društvena istraživanja, Zagreb, god. 5 (1996), br.1(21), str. 23-37.

² Govor o univerzitetu i borba za njega, kako ističe Branko Despot (u predgovoru knjizi *Ideja Univerziteta*, Kant, Schelling, Nietzsche, 1991:13), bez uvida u ideju univerziteta, isto je, što i duhovno sljepilo. "Ideja univerziteta prvi je puta, kao projekt, progovorila kroz Platona u dialogu *Politeia (Država)*, i vjerojatno je bila adekvatno življena u Platonovoj akademiji. Nužnost, ustrojstvo i svrha tog najvišeg zajedništva, kasnije, u teologijskoj inspiraciji življenog kao *universitas magistrorum et scholarium*, proizlazi, kako Platon provida, iz naravi čovjeka kao usmrtivog živog bića koje zna za svoju usmrtivu životnost. Jednostavnije kazano Platon hoće reći: bez takvog zajedništva, akademije ili univerziteta, čovjek bi mogao samo slučajno i u samoći možda dospjeti do istine. Hoće li u zajednici s drugim dostojnicima odista biti čovjekom, onda je akademija nužna, kako za one koji se u njoj posvećuju onom najvišem, istini, dobru i ljepoti, tako i za one koji u nižim sferama, svaki prema svojoj moći, svatko na svome mjestu, tj. na pravome mjestu, u slobodi odmjerenom pravednošću, živi život cjeline. Tko drži Platonovu 'državu' utopijom, taj nužno mora misliti da je i univerzitet po svome pravom određenju utopija" (ibid., 3). "Trud oko toga da regulativna ideja univerziteta postane konstitutivnom idejom istinskog univerziteta istodobno jest i borba, nadahnuta strogim i nemilosrdnim demonom istinoljubivosti, protiv quasi-univerziteta, kao znanstvenog pogona produkcije i reprodukcije znanosti i 'znanstvenih kadrova', ili, što je isto, potencijalnog roblja za popunjavanje radnih mjesta u odgovarajućim sektorima obezglavljenog društvenog bitka." Predgovor, u: Kant, Schelling, Nietzsche (1991). *Ideja univerziteta*, Globus, Zagreb, str.7-17.

³ Posebno se, ističu sljedeće koncepcije univerziteta: 1) *Humboltovska koncepcija univerziteta* koja je najstarija i koja stavlja težište na akademske slobode. Ovaj tip univerziteta ostao je karakterističan za evropsku tradiciju. 2) *Funkcionalistička koncepcija univerziteta* karakteristična je za sjevernoameričke univerzitete, gdje se univerzitet shvaća kao jedan od kulturnih pod sistema društva koji zadovoljava njegove stalno rastuće potrebe. Država treba da osigura uvjete u kojima univerzitet može da ostvari uloge koje se od njega očekuju, da bude otvoren i sposoban za konkurenciju. 3) *Racionalistička koncepcija univerziteta* smatra da nauka postaje proizvodna snaga i da ima ulogu bitnog činioca u proizvodnji. Univerzitetско obrazovanje i nauka treba da budu u funkciji rješavanja socijalnih, ekonomskih i političkih problema. 4) *Merkantilistička koncepcija univerziteta* univerzitet shvaća kao preduzeće koje proizvodi znanje i na slobodnom tržištu prodaje nastavne i naučne usluge. Po ovoj koncepciji država više nikom ne treba da garantira obrazovanje koje poprima robni karakter (Koković, 2009: 231).

obrazovnih institucija. Rastući sukob o ulozi univerziteta u suvremenom društvu, postaje važna preokupacija niza naučnih i stručnih radova. Za sociološku teoriju obrazovanja, proučavanje društvenih faktora i značaj društvenog okruženja za obrazovanje od presudne je važnosti. U kontekstu rasprava o krizi današnjeg visokoškolskog sistema i problema povezanih sa općim trendom merkantilizacije univerziteta, komercijalizacijom, masovnim obrazovanjem, neusklađenosti između obrazovanja i potreba na tržištu rada, sociolozi pokušavaju da objasne globalne, društvene, ekonomske, političke, kulturne i druge utjecaje na obrazovne procese. U velikom broju zemalja u razvoju visoko se obrazovanje proteklih deset godina nalazi u krizi. Strukturalne prilagodbe i politička nestabilnost nepovoljno su se odrazili na proračune visokoškolskih ustanova. Usto, povjerenje u visoko obrazovanje narušeno je nezaposlenošću i odljevom mozgova. Narušena je višestoljetna autonomija znanosti i univerziteta kao njezina osnovna institucija.

2. Opći okvir za razmatranje: kriza univerziteta kao refleksija društva

Kriza univerziteta može se percipirati kao refleksija društva koje ga stvara i oblikuje prema svojim potrebama. Univerziteti su ušli u novu fazu postojanja obilježenu sužavanjem širokog okvira ranije humanističke vizije. Društvena uloga univerziteta potpuno se izmijenila. Liberalno sveučilište pripada prošlosti: neizbježno se postavlja pitanje postaje li univerzitet mjesto integracije ili osporavanja (Touraine, 1998: 23). Zašto je krizom najviše pogođeno visoko obrazovanje? Zato što univerzitet više nije institucija koja stoji izvan problema razvoja, na njemu se javljaju društveni konflikti općeg značenja (ibid.). Kriza znanosti i univerziteta, prema mnogim autorima, poprima karakteristike globalne pojave i postaje glavna preokupacija niza znanstvenih i stručnih publikacija objavljenih u posljednje vrijeme: primjerice *Kraj znanosti* (Horgan, 2001), *Kriza akademije* Christopera Lucasa, *Sveučilište u ruševinama* Billa Readinga, *Ekonomski zakoni znanstvenih istraživanja* Thomasa Kealeya i sl. (Švarc, Lažnjak, 2008: 261). Mnogi autori smatraju da univerzitet stoji pred svojom drugom revolucijom (Etzkowitz, 1989), a znanost pred novim ugovorom s društvom (Ziman, 1989), dok je zajednički nazivnik obaju fenomena potreba da se znanje stvoreno u javnoj sferi kapitalizira, odnosno da se gospodarski i komercijalno eksploatira (ibid.). Brojne promjene koje se zbivaju na planu globalnog društva dovode se u vezu s krizom društvene funkcije univerziteta.

Za razumijevanje brzih promjena u sferi obrazovanja ključni su pojmovi *komercijalizacije i privatizacije visokog obrazovanja*. U procesima društvene transformacije koji uključuju i obrazovni sistem, školski sistem i njegove institucije suočavaju se sa konkurencijom i tržišnim vrijednostima. Ekonomija, tržište rada i politika postavljaju nove zahtjeve institucijama visokog obrazovanja. Akademske vrijednosti obrazovanja potiskuje komercijalizacija. Privilegiranje parcijalnih (ekonomskih, političkih i dr.) interesa u obrazovanju, a zanemarivanje općih društvenih interesa neizbježno vodi u krizu obrazovne sisteme.⁴ Molnar, Richard, Monbiot smatraju da nacionalni i internacionalni kapital od školskog sistema želi profit posjedovanjem i kontroliranjem obrazovanja, pri čemu privatizacija obrazovanja postaje veliki biznis. Privatizacija znači ne samo to da se obrazovanje smatra privatnom i lukrativnom inicijativom, što je recimo karakteristično za američku tradiciju, već je i posljedica rastakanja socijalne države (Levi, 2007). Država ne samo da dozvoljava već i potiče, na području visokog obrazovanja, privatno sudjelovanje, investicije, partnerstvo te nezavisne privatne institucije obrazovanja i njegovo funkcioniranje. Od korisnika (studenta) traži se participacija. Usluge se sve češće nazivaju proizvodima i na takvom tržištu prilagođavaju se mogućnostima prodaje. Te promjene, prema neoliberalističkom konceptu, imaju efekat smanjenja finansijskog ulaganja u visoko obrazovanje od države, ali i mnoge negativne socijalne i pedagoške posljedice. Kvaliteta znanja postaje upitna, zaustavlja se vertikalno socijalno napredovanje sposobnih, izvrsnost se simulira, izostaje pridobijanje kandidata za zahtjevne studije (Kregar, 2009: 193).

Privatizacija obrazovanja podrazumijeva proces po kojem se djelimična ili potpuna odgovornost za rukovođenje i upravu nad sistemima državnih škola ugovorno regulira između države i privatnih kompanija. Kritičari ovakvog pristupa smatraju da komercijalni interesi nemaju mjesta u obrazovanju (Giddens, 2003: 513). Protivnici privatizacije škola smatraju da su kompanije koje pokreću privatne škole manje zainteresirane za reformu u obrazovanju i smanjivanje nejednakosti, a više za popularizaciju reforme i privatizaciju obrazovanja, kao unosnog tržišta za bogate investitore. Derek Bok u studiji *Univerzitet na tržištu: komercijalizacija visokog školstva* smatra da će postepeno sve veći broj univerziteta odlučiti da se komercijalizira, a kako mijenjaju svoje stavove, standardi prihvatljivog i neprihvatljivog počet će da se mijenjaju, uz zanemarivanje opasnosti od komercijalizacije (Bok, 2005: 115). Sastavni dio ekspanzije visokog obrazovanja je neefikasnost studija.

⁴ O komercijalizaciji visokog obrazovanja i porastu "potrošača visokog obrazovanja" pisao je već Thorstein Veblen (1857-1929) u djelu *The Higher Learning in America* (1918) tvrdeći kako na univerzitetima dominira prilagođavanje rentabilnosti, ekonomskom pokroviteljstvu i sebičnim interesima, a ne predanost istinskim akademskim vrijednostima.

George Ritzer također konstatira krizu ideje i prakse obrazovanja u visokoindustrijaliziranim društvima. Prema Ritzeru, naročito se na sveučilištima (u posljednje vrijeme nazivanim *McUčilištima*) javljaju pritisci ka sve većoj *učinkovitosti* (Ritzer, 1999: 66). Naročito je kritičan prema komercijalizaciji, pretjeranom administriranju i birokratizaciji visokog školstva, te ističe kako se univerzitetna djelatnost ne može posmatrati kao “uslužna” djelatnost. Univerziteti počinju ličiti na *gvozdene kaveze birokracije*, o kojima je pisao Weber. U obrazovanju se sve više pozornosti obraća fenomenima koji se daju *kvantificirati*. Najvažnijim se smatra broj studenata (“proizvodi”) koji prolaze kroz sustav i ocjene koje dobivaju, dok su *kvaliteti* onoga što su naučili i njihovu cjelokupnom iskustvu stečenom tokom obrazovanja pridaje manja važnost. Sociologija obrazovanja, osim rijetkih izuzetaka, nije adekvatno odgovorila na činjenicu da se, pod utjecajem ekonometrijskih kriterija racionalnosti i učinkovitosti, sama ideja znanja podvrgava pretjeranoj kvantifikaciji. Ritzer upozorava da je na univerzitetima razvijen čitav niz nehumanih tehnologija kojima se kontrolira proces obrazovanja. Spontanost i kreativnost nisu kvalitete koje se nagrađuju, već zatomljuju, čime se stvara ono što jedan teoretičar zove “obrazovnom pokornošću” (Ritzer, 1999: 150). Komercijalizacija i marketing u obrazovanju, kako ističe Anthony Giddens (2003), odraz su snažnog utjecaja globalizacije. Škole se nalaze u procesu “reinžinjeringa” gotovo na isti način kao i poslovna preduzeća (2003: 516). Kapital u odnosu na obrazovanje ima dva cilja: 1. da osigura da obrazovanje, od početnog pa sve do visokog, bude uključeno u ideološku i ekonomsku reprodukciju i da bude potčinjeno zakonima kapitala, 2. da stvara profit iz obrazovanja uz gubitak javnog finansiranja (Hatcher, 2002).

U sveopćoj ekspanziji i komercijalizaciji obrazovanja, posebice visokoškolskog, obrazovanje postaje tek jedan oblik potrošnje, uključen u izbor načina života. Razmatrajući koliziju modernog društva s idealima i normama obrazovanog građanstva, Theodor Adorno izložio je još 1959. godine svoju teoriju poluobrazovanosti. Austrijski znanstvenik Konrad Paul Liessmann u svom veoma utjecajnom eseju *Teorija neobrazovanosti, zablude društva znanja* (2006) objavio je još radikalniju teoriju neobrazovanosti.⁵ Liessmann ističe kako je danas sveprisutna neobrazovanost nužna posljedica kapitalizacije duha. Upozorava kako se politikom popuštanja “kapitalizaciji duha” (umjesto otpora “produhovljenjem kapitala”) srlja u opću, masovnu i sveprisutnu neobrazovanost, te kako je političarska fraza “društvo znanja” zapravo isprazna demagoška floskula. Liessmann govori *o vremenu u kojem*

⁵ *Teorija neobrazovanosti* Liessmannovo je najpoznatije djelo koje je u Austriji objavljeno u 16 izdanja i doživjelo je brojne pohvale i kritike.

se konačno događa da je znanje podložno parametrima kapitalističke ekonomije koja će spram znanja prijateljski djelovati samo ondje gdje ono može biti neposredno, ili s obzirom na neutralnost troškova, ondje gdje barem dalje ne smeta (Liessmann, 2009: 41). Umjesto obrazovanja koje se uvijek ravnalo prema pojedincu i razvitku njegovih potencijala, danas se često govori o “managementu znanja”, pri čemu nije riječ o obrazovanju, nego o znanju koje se poput neke sirovine treba proizvoditi, prodavati i kupovati, kojim treba upravljati i odlagati ga; radi se o letimičnom fragmentarnom znanju koje upravo dostaje za to da ljude održava fleksibilnima za radni proces i raspoloživima za zabavnu industriju.

Kolizija modernog medijskog društva s idealima i normama obrazovanog građanstva proizvela je pojam “poluobrazovanja”. Tragovi poluobrazovanja, institucionalizacija poluobrazovanja, onako kako ju je vidio i Theodor W. Adorno, svuda je vidljiva (Liessmann, 2009: 59). Tajni program izobrazbe danas je – samo ne misliti svojom glavom. Kriteriji više nisu samo kvalitetna znanost nego se zahtijeva tržišna korisnost i isplativost. Razvoj istinske svijesti temeljna je funkcija univerziteta po njihovoj definiciji. Stoga ne bi trebalo zanemariti važnu funkciju univerziteta za razvoj i očuvanje demokracije, a to je stvaranje informiranog građanstva. Kada javnost jednom počne gubiti povjerenje u objektivnost profesora, posljedice će sezati i izvan akademske zajednice. U vrijeme kada preovladava cinizam, i potreba za pouzdanim informacijama je veoma bitna: bilo kakvo kaljanje reputacije univerziteta i integriteta i objektivnosti njihovih akademaca slabi ne samo akademiju već i funkcioniranje našeg demokratskog, nezavisnog društva (Bok, 2005: 113).

3. Kriza univerziteta u Bosni i Hercegovini

Društvena kriza koja u Bosni i Hercegovini traje dvije decenije ugrozila je djelotvorno funkcioniranje svih društvenih institucija, uključujući i univerzitet. Već duže vrijeme postoji potreba za promišljanjem o dugoročnim i postepenim promjenama stanja u visokom obrazovanju. Brojni autori istaknuli su kako je visoko obrazovanje ili pojedini njegovi dijelovi u Bosni i Hercegovini u krizi (Fočo, 2003, Čurak 2006, Weber, 2007). Velik broj univerziteta, osobito onih koji su nastali u razdoblju tranzicije u Bosni i Hercegovini, pružaju velik broj relevantnih primjera za tvrdnju o krizi i padu kvaliteta visokog obrazovanja u cjelini.⁶ Ukoliko u društvu vlada haos i

⁶ Suštinsko značenje ideje univerziteta *Universitas studiorum*, zajednice fakulteta kao najviših znanstvenih i nastavnih ustanova, koje spremaju visokokvalificirane stručnjake

sustavni nered, onda on postoji i u odgoju i obrazovanju, suprotno shvaćanju da je obrazovanje sustav visokog reda, planifikativan, upravljiv, nerizičan (prema Antić, i sur., 1999).⁷ Sveopća preobrazba društva i promjene u političkom, ekonomskom i kulturnom ustroju koji se dogodio posljednje dvije decenije u Bosni i Hercegovini dovele su do krize obrazovanja i krize temeljnih akademskih vrijednosti. Glavno obilježje i uzrok krize univerziteta i potom društva i kulture predstavlja etatizacija svih oblika djelatnosti i institucija koja strateški ukida svaku samostalnost i nezavisnost u cilju jačanja monopola vlasti, iz čega proizlazi i ukidanje autonomije univerziteta. U ovom dijelu rada pokušat ćemo razmotriti najvažnija krizna obilježja visokoobrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini.

3.1. Dezintegracija

Osnovno obilježje sistema visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini je njegova dezintegracija i fragmentiranost. Struktura obrazovanja u BiH prati ustavno-pravni ustroj, što ima nesumnjiv utjecaj na dezintegrativnu usmjerenost obrazovne politike. Erozija državne suverenosti implicira brojne teškoće koje onemogućavaju uspostavu funkcionalne i demokratski uređene Bosne i Hercegovine. Konstituiranje nefunkcionalne države proizlazi iz pravne prirode i strukture Dejtonskog ustava, koji svojim aporijama u praksi dovodi do brojnih proturječnosti političkog i društvenog života. Mnoga negativna obilježja anarhične dejtonske strukture imaju socijetalne posljedice koje izravno utječu i na obrazovni sistem. Iako je obrazovanje jedan od najvažnijih javnih sektora koji može preuzeti funkciju jačanja socijalne kohezije, u Bosni i Hercegovini to nije slučaj. Dva različita modela upravljanja obrazovanjem na nivou entiteta, te anarhična decentraliziranost i rascjepkanost obrazovanja u kantonima Federacije BiH, onemogućava

specijalnih teorijskih i praktičnih znanja, pružaju uvid u metode naučnog rada, usklađuju i unapređuju nastavu i pridonose ekonomskom, kulturnom i cjelokupnom napretku i razvoju društvene zajednice, u globalizirajućem svijetu dovedeno je u pitanje. Nerzuk Ćurak smatra kako je kriza bosanskohercegovačke univerze posljedica, s jedne strane, mučnih socijalnih i intelektualnih posljedica posljednjeg rata protiv Bosne i Hercegovine, a s druge strane, naša kriza refleksija je krize svijeta u kojoj se znanje kao vitalni *diskurs moći* zbiljski manifestira kao nemoć. Prijatelj nemoći je neznanje koje se doima kao znanje (2006: 112).

⁷ Prema Antić, i sur. (1999: 648), kriza obrazovanja je stanje školskog sistema koje nastaje kad se: 1) sistem nađe na donjoj razini uvjeta rada (smanjeno finansiranje, siromašni uvjeti rada, zastarjele zamisli o obrazovanju uopće); 2) kad su ulaganja nerazmjerno mala i ispod očekivanja; 3) kad na sistem djeluju druge smetnje; 4) kad sistem ne prati promjene u okruženju; 5) kad se sistem susretne s problemima koje samostalno ne može rješavati, a izostane potpora izvana; 6) kad se sistem iz bilo kojeg razloga nađe u depresiji; 7) kada su vrste i kvaliteta znanja ispod očekivane i potrebne razine; prema teoriji sistema, neki je sistem u krizi kad nastanu velike opreke između "outputa" i "inputa" te ukazuju na to da sistem ima poremećaj u funkciji koji umanjuje očekivane učinke.

uspostavljanje jedinstvene politike obrazovanja (barem osnovnih zajedničkih ciljeva i zadataka). Ovakva situacija u obrazovanju ne doprinosi izgradnji jedinstvenog vrijednosnog sistema niti uspostavi društvene kohezije, čime se pogoduje stvaranju podijeljenih obrazovnih sistema u službi pojedinih ideologija, umjesto izgradnji demokratskih vrijednosti u interesu svih građana Bosne i Hercegovine. Obrazovanje u Bosni i Hercegovini spada u entitetske nadležnosti, sa ograničenom krovnom strukturom na državnom nivou.⁸ Iskustvo pokazuje da je decentralizaciju visokog obrazovanja trebalo daleko opreznije provoditi. Decentralizacija visokog obrazovanja dovela je do drastičnog pada odgovornosti za ono što se u toj sferi događa, kao i izostanka adekvatnih mehanizama neophodne kontrole i nadzora u pogledu poštivanja zakonitosti i akademskih procedura i standarda. Nedostatak stručnog administrativnog osoblja u ministarstvima obrazovanja i nedovoljna finansijska sredstva koja se izdvajaju za potrebe visokog obrazovanja doveli su do pada kvaliteta visokog obrazovanja. Ekspanzija javnih (“državnih”) visokoškolskih institucija, od kojih većina nije imala ni minimalne prostorne i kadrovske mogućnosti da otpočne s radom, ubrzala je proces fragmentacije akademske zajednice u Bosni i Hercegovini. Oslabljena uloga države u svim funkcijama i decentralizacija visokog obrazovanja produbila je krizu visokoobrazovnih institucija. Vrijednost, uspjeh i djelotvornost decentralizacijskog modela ovisi o spletu političkih, ekonomskih, društvenih i kulturnih činilaca. Etnička decentralizacija visokog obrazovanja na način kako je uspostavljena u Bosni i Hercegovini praćena je izostankom strategija koje uzimaju u obzir stvarne potrebe društva, kompatibilnost između razvoja i obrazovanja, usklađenost obrazovanja i tržišta rada, što dovodi do rasipanja resursa, nejednačnosti i nedjelotvornosti. Postoje također razlike i u pogledu nejednakog ulaganja u kvalitetu obrazovne prakse, udjela naučnih istraživanja i obima finansiranja, unutar različitih dijelova zemlje, kada je u pitanju visokoobrazovni sistem. Administrativna decentralizacija u bosanskohercegovačkom slučaju nije dovela do depolitizacije, niti do strateški promišljene prilagodbe lokalnim potrebama koja bi obrazovanje učinila ekonomičnijim. Postoji potreba za većom integracijom i koordinacijom u

⁸ Na državnom nivou postoji Sektor za obrazovanje, nauku, kulturu i sport pri Ministarstvu civilnih poslova Bosne i Hercegovine, sa veoma ograničenim mandatom i odgovornostima. U Federaciji BiH odgovornost za obrazovanje je u podijeljenoj nadležnosti između entitetskog i kantonalnog nivoa. Svaki od deset kantona u FBiH ima svoje ministarstvo obrazovanja i kantonalne propise koji reguliraju oblast obrazovanja. U Republici Srpskoj zadržan je raniji visokocentralizirani i koherentniji model upravljanja u obrazovanju. Nadležnost za obrazovanje na entitetskom nivou leži na Ministarstvu prosvjete i kulture RS. Drugu stranu problema bosanskohercegovačkog teritorijalnog ustroja sa decentraliziranim obrazovanjem predstavlja činjenica da su sve nadležnosti po pitanju visokog obrazovanja u Federaciji BiH prenesene na nadležnost kantona, što je dovelo do degradacije visokog obrazovanja.

svrhu uspostavljanja odnosa među dijelovima visokoobrazovne strukture. Odnos partijsko-državnih struktura i univerziteta/akademske elite i u novonastalom etniziranom okruženju nije utemeljen na pretpostavci autonomije i nezavisnosti nauke, već na interesima novih političkih elita da “svoje” univerzitete političko-ideološki konformiziraju (Weber, 2007: 22-23). U takvoj ustavnopravnoj i nadasve političkoj konstelaciji univerzitet je postao ranjiv, doveden u stanje finansijske, a samim tim i ideološke zavisnosti od lokalnih političkih elita. Većina današnjih institucija visokog školstva reducirana je na jedinice ideološke reprodukcije, na pogone proizvodnje zasebnih etnopolitičkih identiteta u nepomirljivoj opreci prema drugima, što je sa svoje strane drastično provincijaliziralo institucije koje u svom nazivu imaju univerzalističku odrednicu (ibid.). Bosna i Hercegovina je dejtonskom konstrukcijom postala vjerovatno jedina država svijeta koja nema suverenitet nad obrazovnim sistemom. Ustav BiH ne precizira odredbe vezane za obrazovanje, a ne precizira ni odredbe kojima se građani mogu štiti protiv bilo kakvih oblika diskriminacije u obrazovanju. Iz ovoga proizlazi da bilo kakav državni zakon u oblasti obrazovanja nema uporišta u Ustavu BiH, što ostavlja široku sivu zonu da ova pitanja reguliraju lokalni nivoi vlasti i to na način kako to odgovara većinskoj etničkoj grupaciji (Kapo, 2012: 140). Postojećom ustavnom strukturom teško je prevladati anarhičnu rascjepkanost visokoobrazovnog sistema. Problem fragmentiranosti visokoobrazovnog sistema na institucionalnoj razini ogleda se i u nepostojanju jakog koordinirajućeg tijela koje bi zadovoljilo potrebu za općom regulacijom cijelog sistema. Potrebno je integrirati bosanskohercegovački visokoobrazovni prostor na način da stvara međusobnu povezanost i suradnju u jačanju znanstvenoistraživačkih strategija i razvoja, te komplementarnost među njima. Obrazovna politika bi morala osigurati stabilnost, unutarnju koherentnost i koordinaciju visokoobrazovnog sistema ne samo između različitih nivoa obrazovanja, nego i unutar sistema visokog obrazovanja.⁹

⁹ U Bosni i Hercegovini djeluje 13 ministarstava obrazovanja na nivou entiteta, kantona i Brčko distrikta, 35 visokoškolskih institucija, od toga osam javnih univerziteta. Broj privatnih visokoškolskih institucija u BiH je “više nego impozantan, a pomalo i zastrašujući”. Dosadašnja rješenja sa decentralizacijom u jednom entitetu i centralizacijom u drugom entitetu pokazala su se neučinkovitim, skupom i neracionalnom. Integracija i objedinjeno upravljanje visokim obrazovanjem omogućilo bi značajne uštede. Neka od polazišta reforme obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini morala bi uzeti u obzir funkcionalniju raspodjelu odgovornosti na nivou kantona, entiteta i države, te da se “predlože rješenja na administrativnom, finansijskom i zakonodavnom planu, koji će postaviti temelje za efikasniji i finansijski mnogo isplativiji sistem visokog obrazovanja, te koji će zadovoljiti sadašnje i buduće potrebe“ (Dizdar, 2010: 23).

3.2. Politizacija

Drugi disfunkcionalni aspekt visokoobrazovne prakse u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini koji ugrožava njene vitalne funkcije predstavlja smanjenje ili nestanak relativne autonomije obrazovnog podsistema, osobito visokog školstva, u odnosu na politički sistem. Jedna od najizraženijih društvenih pojava u toku postkomunističke tranzicije jeste nestabilnost institucija i nastojanje da se one stave pod kontrolu vlasti. Akademska zajednica u Bosni i Hercegovini je etnički i politički podijeljena. Naglašena tendencija da se sve institucije društva stave pod kontrolu vladajućih političkih partija i dodjeljivanje pozicija prema “stranačkoj liniji” posljedično je dovela i do nametanja monopola i kontrole na univerzitetu i slabljenja njegove društvene uloge. Politički instrumentalizam te uplitanje ekonomskih i političkih interesa predstavljaju ozbiljnu opasnost po akademske vrijednosti. Ideološka usmjerenost je oduvijek predstavljala najsigurnije utočište neautentičnom naučnom mišljenju. Pokušaj potpuno jednostranog ovladavanja visokoobrazovnim podsistemom kratkovidnim političkim interesima, izbor nastavnika prema izvanznanstvenim kriterijima i dr. vode ka njegovoj entropiji i onesposobljavanju za potrebe društvenog razvoja. Podupirući takve prakse, univerziteti su doveli u pitanje najosnovniju svrhu akademskih institucija.

U razdoblju tranzicije univerziteti su imali ne samo manifestnu društvenu funkciju omogućavanja visokog obrazovanja mladima po završetku srednjeg obrazovanja nego i latentnu političku funkciju da omoguće obrazovanje kadra za političku karijeru i upravljačke pozicije, te apsorpiranje lokalnih političara u visokoobrazovnu sferu. Tako nastaju nove grupe etniziranih akademaca koje grade paralelne karijere na univerzitetima i u partijsko-državnim hijerarhijama (Weber, 2007: 24). To znači da se kao subjekt stvarne univerzitetske moći ne preferira profesor – naučnik – istraživač, nego “profesor – doktor – političar”, koji svoju društvenu moć crpi iz političkog, a ne iz znanstvenog (Ćurak, 2008). Univerzitet kao institucija znanja *par excellence* postaje politička institucija *par excellence* (Vlaisavljević, 2009: 84). U javnom diskursu koji je prezasićen političarima i politikom, koja je izvor društvenog utjecaja, upliv političkih zvaničnika u rad univerziteta u praktičnom smislu manifestira se kroz nastojanje da se univerzitet podredi interesima pojedinaca i interesnih grupa. Visoko obrazovanje postalo je arena u kojoj se odigravaju borbe za različite interese i ideološke manipulacije, pri čemu se smanjuje broj instrumenata koji su autonomnom univerzitetu na raspolaganju. Politička opsada i kontrola univerziteta odvijaju se u različitim segmentima: od upravljačke djelatnosti na univerzitetu, upisne politike, zapošljavanja nastavnog i nenastavnog kadra, usvajanja tema magistarskih i doktorskih disertacija, selekcije i napredovanja

nastavničkog kadra, upravljanja finansijskim resursima itd. Politička podobnost i potčinjenost akademskog osoblja koristi se i kao jedan od kriterija distribucije javnih finansijskih sredstava, onemogućavajući u potpunosti razvoj krhke autonomije kao osnovne institucije nauke i univerziteta. Političke elite u razdoblju društvene tranzicije od devedesetih godina razvile su strategije “produkcije” vlastitih kadrova (odnosno “partijskih diploma”, kako navodi Bodo Weber, 2007), uglavnom bliskih političkoj vlasti, čime je stvorena društvena grupacija čije interese sistem podržava i promovira njihovu ulogu naučnika. S obzirom na podređenost naučno-obrazovne vrijednosti i uloge političkom uplivu odvija se stalna podvojenost u kojoj se društvena funkcija naučnika kontinuirano pogoršava. Društvena i akademska pokretljivost u velikoj mjeri uvjetovane su političkom podobnošću, pripadnošću neformalnim socijalnim mrežama i neselektivnošću. Politizaciji i posljedično eroziji kvaliteta visokog obrazovanja pogoduju i brojne nejasnoće koje pritom stvara “duh Bolonje” u svojoj nejasnosti i nedorečenosti u bosanskohercegovačkoj izvedbi. Različito tumačenje pojedinih segmenata bolonjskih načela i njihova zloupotreba ostavljaju dojam manipulacija i štetnih improvizacija radi ostvarivanja političkih, materijalnih i ličnih ciljeva. Takvoj negativnoj praksi pogoduje i nedostatnost instrumenata političko-administrativne regulative, nedostatak stručnog kadra, institucionalnih okvira, zvaničnih i institucionaliziranih sistema dogovaranja i informiranja, te postepeno smanjenje raspodjele sredstava i slabljenje kvalitete obrazovanja.

Bosanskohercegovački univerziteti nalaze se posljednje dvije decenije pod stalnom opsadom političkih struktura, pa se uopće ne može govoriti o njihovoj apolitičnosti niti demokratizaciji. Slika postojećeg visokoobrazovnog sistema je refleksija društva u kojem postojeća hegemonija, koja se rijetko dovodi u pitanje, reproducira i potvrđuje (i u visokoobrazovnoj sferi) preovladavajuće društvene odnose, koji su obilježeni etnonacionalizmom, izostankom vladavine prava i demokratskih vrijednosti, siromaštvom. Visokoobrazovna sfera poprima karakteristike one druge, političke. U takvim uvjetima česta je nestabilnost visokoobrazovnih institucija, kao posljedica najraznovrsnijih konflikata i smjene rukovodećeg osoblja. Jacques Derrida smatra da “ideja da ovaj prostor akademskog tipa treba biti simbolički zaštićen nekom vrstom apsolutnog imuniteta” treba da bude neprestano afirmirana, isticana i naučavana (2001). Prema mišljenju Uge Vlaisavljevića (2009: 109), depolitizacija univerziteta trebala bi biti prvorazredni politički zadatak demokratizacije. Autonomija univerziteta jamči zajednicu naučnika koji se udružuju radi obrazovanja, slobodnog naučnog rada, istraživanja i dolaženja do istine. Zakonska osnova garancije autonomije koja je uglavnom deklarativna, ali ne i stvarna, nedovoljna je (Fočo, 2003: 148). Univerziteti su po svojoj biti heteronomni zbog postojanja različitih interesa (interesi

studenta, profesora, roditelja, privrednih subjekata za koje se obrazuju kadrovi, države koja svoj vrijednosni sistem izgrađuje i implementira putem obrazovnog sistema). Pored sistemskih ograničenja autonomija je ugrožena i od struktura vlasti ali i od samih univerzitetskih nastavnika i suradnika (ibid., 149). Autonomija se ugrožava od struktura vlasti na više načina. Prvi potječe od nadmoći koju ima kroz normativni sistem, zatim kroz načine finansiranja univerzitetskih potreba. Ugroženost autonomije od samih nastavnika i suradnika je manja, ali ne i beznačajna. Napolitičnost školskog sistema u socijalnom i sadržajnom smislu predstavlja zbiljsku civilizacijsku i demokratsku tekovinu koja mladi naraštaj i prosvjetne radnike štiti od besmislenih improvizacija dnevno političkih i kratkoročnih promjena, stranačke supremacije i agresivnosti da se ta supremacija ostvari, brzopletih i nestručnih intervencija kao i duhovnog, svjetonazorskog i neznanstvenog nasilja nad mladom generacijom (R. Hartley) (u: Mijatović, 1995: 38).

3.3. Konformizam

Instrumentalizacijom visokog obrazovanja u svrhu ostvarivanja političkih i ekonomskih ciljeva došlo je do “konformističke integracije” univerziteta (Touraine, 1998). U raspravi o krizi univerziteta, propitivanje uloge univerzitetskih nastavnika u eroziji autonomije i akademskog digniteta zauzima značajno mjesto. Pritom je potrebno naglasiti kako univerzitetski nastavnici nisu jedna homogena socijalna grupa, te nije jednostavno jednoznačno odrediti njihove atribute/orijentacije, djelovanje, profesionalne položaje, moć i ugled unutar akademske zajednice. Unutar sistema visokog obrazovanja kao cjeline postoje različiti stilovi ponašanja akademskog kadra, različite preferencije, interesi, stremljenja. Empirijska istraživanja na ovom polju su veoma oskudna. Međutim, sve se više upozorava kako kritički duh i sloboda rasuđivanja ne igraju onu neophodnu i odlučujuću ulogu koju bi trebali imati u školovanju i intelektualnom oplemenjivanju budućih generacija. Univerzitetski nastavnici su sve manje spremni da brane akademske slobode i fakultete od političkih i komercijalnih utjecaja. Još od razdoblja antike jedna od temeljnih funkcija obrazovanja bila je da se kod pojedinca razviju vrline i izgradi karakter. Ljudsko postojanje i sloboda od početka su nerazdvojni (Fromm, 1978). Prosvjetiteljsko povezivanje znanja i slobode odredilo je univerzitetima ulogu ustanova koje emancipiraju ljude od neznanja, dogmatizma i straha. Posvećenost traženju znanja i istine, te njegovanje kritičke otvorenosti smatraju se temeljnim akademskim vrijednostima. Čak i svojim najidealističnijim i univerzalističkim stremljenjima ove težnje danas, kada kao da više ne živimo u vremenu kada je preovladavajući motiv univerziteta i univerzitetskih radnika intelektualni i

duhovni, ostaju vrijedne svekolike pažnje. Društveni kontekst, koji je obilježen različitim rizicima, ekonomskim siromaštvom i ideološkim faktorima, igra važnu ulogu u pribjegavanju “mehanizmima bjekstva” i potčinjavanja. U akademskom životu bezinteresna potreba za unapređenjem ljudskog znanja i razvoj određene discipline sve je manje pokretačka snaga. Odustajanje od akademskih vrijednosti i njihovo relativiziranje, strah, ravnodušnost, oportunistički, pasivnost, cinizam i pohlepa opisuju stanje na velikom broju naših univerziteta. Nesreću naše visokoobrazovne stvarnosti predstavlja stanje u kojem se znanje i etičnost očituju kao nemoć, a profesionalni i egzistencijalni položaj poštenog dijela akademske zajednice najbolje opisuje misao engleskog filozofa Bertranda Russella: “Tko gomila znanje, umnaža muku” (2004). Borba protiv mentaliteta podanika, jedan od Humboldtovih zahtjeva u reformi obrazovanja, trebala bi biti prvorazredan cilj u zaustavljanju dalje reprodukcije podaništva posredstvom obrazovanja i emancipacije ne samo univerziteta nego i društva u cjelini od totalitarizirajućih učinaka vladajuće političke sfere. Nesumnjivo, promjene u obrazovanju povezane su sa kulturnom tradicijom i određenom strukturom vrijednosti u cjelokupnom društvu. U tom smislu, spomenuti aspekt krize univerziteta, koja je u osnovi kriza morala, simptom je šire društvene bolesti, u kojoj se socijalno-kulturni oblici konformizma i prilagođavanje određenoj socijalnoj strukturi, manifestiraju i u obrazovnoj sferi. Konformizam je, kako je ustvrdio Erich Fromm, jedan od najrasprostranjenijih mehanizama bjekstva od slobode u modernim društvima. Preljevanje i perpetuiranje politike i stranačkog u bezlično akademsko dovelo je do porasta akademskog oportunističkog i konformizma, čiji je rezultat formiranje poslušne ličnosti, onesposobljene za samostalno razmišljanje, koja vlastitu slobodu doživljava kao opasnost, teško se odupire pritiscima, ličnosti koja se miri i lako prilagođava prilikama, lako kreće po liniji najmanjeg otpora, napreduje i uspinje se u okviru akademske hijerarhije, jer je poslušna, prilagodljiva i bez vlastitih inicijativa. Rutiniziranje sadržaja, izolacija, otuđenje, rastuće birokratiziranje, nesigurnost i obespravljenost vode k *déformation professionnelle* i potiču *burn out* (“izgorijevanje”). Sindikati nastavnika, smatra Touraine, nisu odigrali neku važnu ulogu u analizi krize obrazovanja ili pedagoškoj inovaciji. Taj defenzivan, nazadnjački stav jače je izražen u srednjem nego u osnovnom, u visokom jače nego u srednjem obrazovanju (1998: 119).

3.4. Komercijalizacija

Trend komercijalizacije visokog obrazovanja razvio se posljednje dvije decenije na univerzitetima širom Bosne i Hercegovine. Kao jedan od novih oblika “komercijalizacije” nauke u posljednjih nekoliko godina u Bosni i

Hercegovini, pojavljuju se brojni novi privatni koledži i univerziteti. Prema mišljenju Boda Webera, ove komercijalne ustanove nastale uz pomoć političke protekcije i kapitala iz krugova parlamentarnih stranaka, finansiraju se školarinama koje su nedostižne za prosječnog građanina. U ovoj vezi se ogledaju, na poseban način, aktuelni ekonomski odnosi u kojima preovladavaju siva ekonomija i lov za “brzom zaradom”, a izostanak poduzetničkog kapitala i investicija biva nadomješten umrežavanjem u vladajuće partijsko-državne strukture, dok nedostatak pravne sigurnosti podriva uspostavljene formalno-kapitalističke odnose (Weber, 2007). Iako su učesnici iz regiona jugoistočne Evrope na velikom međunarodnom skupu posvećenom utjecajima globalizacije na obrazovanje, održanom u Salzburgu (Austrija) u februaru 2000. godine, ozbiljno upozoravali da, u našem kontekstu, proces globalizacije i decentralizacije visokog obrazovanja može imati katastrofalne rezultate i pretvoriti se u svojevrsnu “globalkanizaciju”, tj. preveliku usitnjenost i fragmentiranost visokoškolskih institucija na relativno manjem geografskom i populacijskom prostoru, već u prvih pet godina 21. vijeka su počele nicati raznovrsne privatne, ali i nove javne visokoškolske institucije (Dizdar, 2010: 27).

Profitna filozofija koja pokreće komercijalizaciju visokog obrazovanja dovela je do velikog porasta visokih škola. Konkurencija koja nastaje uvođenjem velikog broja fakulteta na malom prostoru za posljedicu ima težnju univerzitetskih menadžera da privuku što veći broj studenata, što dovodi do nekomplementarnosti sistema visokog obrazovanja, prevelikog dupliranja programa i posljedično neplanskog povećanja kadrova za kojima ne postoji potreba na tržištu rada. Sve šira i gušća mreža novootvorenih univerziteta i fakulteta stvara i paralelizam u visokom obrazovanju: obrazovanje istih profila zanimanja i hiperprodukcije kadra i općenito neuređenost visokog obrazovanja. Ova anarhična rascjepkanost bosanskohercegovačkog visokoobrazovnog prostora pokazuje izostanak regulacije, kontrole i planiranja, te ignoriranje potreba tržišta rada i stvarnih kadrovskih potreba koje su potrebne društvu trenutno i u budućnosti za razvoj. S tim u vezi, potrebne su aktivnosti na harmonizaciji i planskom razvoju svih javnih univerziteta i poboljšanje nivoa njihovog obrazovnog i istraživačkog rada. Nedostatak institucionalnih kapaciteta za provođenje reformi i oslabljena uloga države i koordinacije vide se kao otežavajuće okolnosti za racionalizaciju sistema visokog obrazovanja. Tema koju je danas nemoguće zaobići u Bosni i Hercegovini jest neusaglašenost između obrazovnih potreba i tržišta rada. Komercijalizacija dovodi do hiperprodukcije visokoobrazovanih koji ne rade. Problemi iz domena socijalne politike rješavaju se preko hiperprodukcije kadrova, iako se zna da je veoma teško stvoriti uvjete za zaposlenje. Zbog slabo razvijenog tržišta rada i nemogućnosti zaposlenja

nakon završene srednje škole fakulteti preuzimaju funkciju socijalnog zbrinjavanja mladih bez zaposlenja, ali ih istovremeno pokušavaju socijalizirati za prihvatanje i održavanje nepromijenjenog društvenog statusa. Univerzitetsko obrazovanje u tom smislu može se promatrati kao vid društvene kontrole. Postojeća ekspanzija obrazovanja ne prati privredni razvoj zemlje, stoga ekspanzija obrazovanja ne doprinosi jednakosti obrazovnih šansi pripadnikarazličitih deprivilegiranih društvenih slojeva. Privatizacija i komercijalizacija visokog obrazovanja posebno ima brojne nepovoljne implikacije na zemlje u tranziciji. Država smanjuje sredstva za obrazovanje, privatizacijom i komercijalizacijom obrazovanja, ono se pojavljuje kao tržišni proizvod. U takvom socio-obrazovnom kontekstu diploma se promatra kao vrlo tražena roba. I dok u razvijenim zemljama postoji visoka svijest o vrijednosti znanja i inovativnosti potrebnih u “društvu znanja”, u Bosni i Hercegovini se odvija proces “srednjoškolicizacije univerziteta” (Weber, 2007). Analiza latentnih funkcija na polju obrazovanja ukazuje kako obrazovanje koje je površno ne podstiče originalnost, lako je dostupno i podložno zakonima komercijalizacije, nipošto nije ideološki neutralno. Ono doprinosi održanju *statusa quo*. Politizacija i komercijalizacija visokog obrazovanja je svojevrsno ohrabrivanje mediokritetstva, konformizma i pasivnosti i u konačnici predstavlja obezličavanje akademskog rada i dehumanizaciju aktera obrazovanja. Obrazovanje mora uzeti u obzir višestruke dimenzije ljudske osobnosti, promisliti ulogu univerziteta, uvažavajući njegovu humanističku i kulturnu dimenziju u intelektualnom oplemenjivanju svih onih koji su uključeni u njegovu djelatnost.

3.5. Erozijska kvalitete

Obrazovanje doprinosi općem širenju znanja, naučnom i tehnološkom napretku i u tom smislu predstavlja jedan od najvažnijih faktora ekonomskog razvoja i konkurentnosti. Pitanje znanosti danas je postalo pitanjem omogućavanja opstanka društva, zasnovanog na znanju koje je postalo najvažniji pokretač proizvodnje i ključni resurs na kojem se temelji razvoj i rast svakog društva. Najvažniji cilj naučnoistraživačkog rada je stvaranje novih znanja koja će koristiti društveno-ekonomskom, kulturnom i svim drugim aspektima razvoja društva. Mnogi teoretičari smatraju da je povezanost znanosti i industrije, odnosno uključivanje univerziteta u ekonomski razvoj, ključni činilac koji razlikuje uspješne od neuspješnih zemalja. Tehnološki prefinjenija ekonomija, bazirana na znanju, potiče potrebu za sve bržim promjenama, većim ulaganjima u znanje, investicije u znanstvena istraživanja, obrazovanje, opremu i infrastrukturu. Mnoge zemlje u razvoju suočavaju se sa golemim poteškoćama u svojoj industrijalizaciji jer

ne mogu prekinuti začarani krug u kojem nedostatne investicije u razvoj i obrazovanje generiraju nedostatnu akumulaciju znanja, a ono, pak, manjak investicija u razvoj (Perez i Soete, 1988., u: Švarc, 2009:130). Suvremena nauka ne dozvoljava jasno razdvajanje industrijskog i naučnog istraživanja, te teži ostvarivanju visokog nivoa integriranja univerzitetskog i industrijskog sektora, odnosno uključivanje znanstvenoistraživačkih i obrazovnih potencijala u proizvodnju (Švarc, 2009: 86).¹⁰ Obrazovanje visokih kvaliteta i validnosti podrazumijeva adekvatnu cijenu i napor individue, ali i ugled i autoritet države da svojim mjerama i sposobnostima osigura poštovanje digniteta i stečenoga znanja u drugim zemljama, institucijama i kompanijama mimo BiH, dakle putem međudržavnih sporazuma o kulturnoj i naučnotehničkoj suradnji i uvažavanju kvaliteta i resursa kojima raspolaže jedna zemlja i poredak (Fočo, 2005: 100). Bosna i Hercegovina se suočava sa izrazitom ekonomskom krizom, tehnološkim zaostajanjem, i rastućim socijalnim napetostima i nejednakostima. Za održiv razvoj i ekonomski rast društva nužan je doprinos visokog obrazovanja. Svrha obrazovanja je da ostvari visoku učinkovitost primjene stečenih znanja i visoku aplikativnost samih znanja.

Akadska zatvorenost pojedinih fakulteta i njihova neosjetljivost za potrebe prakse (Vujević, 1991:139) i tržišta rada nameće potrebu da se studij i naučna istraživanja prilagode zahtjevima prakse, odnosno prevlada jaz između studija i istraživanja. Ekonomist Vjekoslav Domljan smatra kako u Bosni i Hercegovini još uvijek nema vladinih politika koje bi podržavale proizvodnju, prenos i distribuciju ideja. No, ono što je posebno loše jest nedostatak metaideja – ideja o tome kako podržati proizvodnju i transmisiju drugih ideja (Domljan, 2008: 109). Skromni istraživačko-razvojni potencijali i slaba kadrovska slika pokazuje da su bosanskohercegovački univerziteti još uvijek daleko od toga da postanu naučna žarišta. Ulaganje u istraživanje i obrazovanje, kako u materijalnom tako i u nastavno-naučnom i upravljačkom aspektu, još uvijek se ne prepoznaju kao nužnost ekonomskog i svekolikog razvoja. Jednostavno rečeno, opstanak jedne nacije podrazumijeva dvije vrste sposobnosti: 1) proizvodnu sposobnost koja obuhvaća kapitalna dobra, znanje i radne sposobnosti za proizvodnju prema “danoj” tehnologiji ili postojećoj tehnologiji; 2) tehnološku sposobnost koja podrazumijeva vještine, znanja i

¹⁰ Zbog toga zvanična politika aktivno podržava suradnju ovih dvaju sektora. Industrije znanja nastale su u Njemačkoj i Americi, koje su za razliku od ostalih zemalja ostvarile tri preduvjeta za ulazak u moderna društva zasnovana na novoj tehnoekonomskoj paradigmi koja se temelji na tehnološkom progresu (Parsons, 1988., Pavitt 1991., Abramovitz, 1989.), i to: masovnom obrazovanju; usmjerenju univerziteta na industrijske tehnologije te osnivanju industrijskih laboratorija; postojanju organiziranog napora u industriji da se znanstveno znanje i metode primijene na tehničke probleme (navedeno prema: Švarc, 2009: 86).

institucije koje jednu naciju čine sposobnom za stvaranje i upravljanje promjenama u industrijskoj tehnologiji kojom se koristi (Švarc, 2009: 131). U Bosni i Hercegovini postoji slaba povezanost između znanja i poduzetništva, odnosno znanstvenoistraživačkog sektora s ostalim dijelovima privrednog sistema koji su neophodni za razvoj. Nema sumnje da je za tehnološki razvoj potrebna vlastita “baza znanja”, stvorena naučnim istraživanjima i obrazovanjem stručnjaka (ibid., 24).¹¹ Evidentno je posljednja dva desetljeća Bosna i Hercegovina, kao i susjedne tranzicijske zemlje, pokazala nesnalaženje u primjeni naučnih istraživanja za industrijski i tehnološki razvoj zemlje, što je rezultiralo ekonomskom stagnacijom. Općeprihvaćena je ocjena da su u bosanskohercegovačkom društvu nauka i istraživački rad u velikoj mjeri marginalizirani. Znanstvena zajednica u Bosni i Hercegovini slabo je finansirana i marginalizirana i kao takva ima slab utjecaj na ekonomski i tehnološki razvoj zemlje. Izdvajanja za istraživanje i razvoj u Bosni i Hercegovini vrlo su skromna i nedostatna.¹² Nastavno-naučna djelatnost na univerzitetima odlikuje se zastarjelim pristupima i načinima izvođenja nastave, slabom materijalnom opremljenošću i izostankom osnovne literature i učila, neadekvatnom selekcijom kadrova, slabom motivacijom, inercijom i otporom prema promjenama.

Ključni problem je što izostaje kompetitivnost znanja. Kompetitivnost znanja je mjera izvrsnosti znanja, koja pokazuje sposobnost znanja (konfiguracija znanja) da se održi visoka konkurencija znanja: odlika ličnosti da svojim znanjem održi premoć znanja nad neznanjem ili manjkavim znanjem u sve većoj potrebi za znanjem; postaje cilj obrazovanja i jedan od ključnih pedagoških imperativa (Antić, i sur., 1999). Mnogi univerziteti imaju male kapacitete da osiguraju kvalitetna znanja, finansije za istraživanja, te da održe i poboljšaju svoju reputaciju u društvu. Fragmentiranost, nedostatak koordinacije i sposobnosti za kreiranje obrazovne politike, slabost sistema odgovornosti i izostanak kontinuiteta mogu se smatrati unutrašnjim razlozima koji generiraju krizu univerziteta. Treba, dakako, uzeti u obzir i nepovoljan širi društveni ambijent u kojem danas djeluju univerziteti. Ekonomska kriza, politički utjecaji i kontrola, nefunkcioniranje pravne države i razoren sistem vrijednosti predstavljaju vanjske rizike za visokoobrazovne institucije. Po svojoj sadašnjoj formaciji univerziteti teško mogu pretendirati da budu

¹¹ Znanstvena politika je sistem načela i planova te procedura (mjera, metoda i instrumenata) za planiranje, vođenje i koordiniranje znanstvenih istraživanja. Odnosi se na upravljanje znanstvenim sistemima u užem smislu, koji obuhvaćaju temeljna, primijenjena i razvojna istraživanja. Osnovno načelo: tehnološki napredak rezultat je temeljnih znanstvenih istraživanja koja se ugrađuju u nove tehnologije (*science-push* model ili linearni model inovacija) (Švarc, 2009: 24).

pokretačka središta, oni su u velikoj mjeri izgubili sposobnost komunikacije ideja, što je rezultat njihovog marginalnog društvenog položaja. Univerziteti malo čine da osiguraju stalni rast i napredak, iako je visoko obrazovanje sistem od kojeg se očekuje da se trajno unapređuje. Jedan od najvažnijih problema je nedostatak institucionalnih kapaciteta, nedostatak akademskog osoblja, znanja i svijesti o važnosti ulaganja u ljudske resurse, njihov profesionalni i znanstveni razvoj. Institucije visokog obrazovanja ne bi trebale zadovoljavati samo potrebu stručnog školovanja nego i stvoriti uvjete za razvoj znanosti, znanstvenog podmlatka, stručnjaka i inovatora. Razvoj i prenos znanja mogu se realizirati jedino ako su obrazovanje i istraživanje združeni. I pored ekspanzije, univerziteti se suočavaju sa nepromijenjenim ili smanjenim finansiranjem od vlade. To izaziva krizu u finansiranju visokog obrazovanja. Poboljšanje sadašnjeg visokoobrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini nije moguće sa sadašnjim finansijskim sredstvima. Sredstva za istraživanje i razvoj u Bosni i Hercegovini čine skromnih 0,05% BDP, dok u zemljama članicama Evropske unije ona iznose 2% BDP i približavaju se 3%. Kako s pravom ističe Michael Manley, da bi bio djelotvoran, obrazovni sistem mora funkcionirati unutar konteksta društvenog ugovora, koji svi razumiju i podržavaju. Jedinstvo među političkim vođama nužan je preduvjet jedinstva u društvu u pogledu obrazovnog sistema. Prema tome, država i političke strukture imaju odgovornost pokrenuti društvene procese koji će osigurati da obrazovanje, kao i drugi sistemi u društvu, zadovolje i osiguraju socijalne funkcije usmjerene prema znanju, istraživanju, razvoju, jednakosti i pravdi.

Razvijanje i poticanje onoga što bi se moglo nazvati “akademsom kulturom” trebao bi biti jedan od prioriteta za sve visokoobrazovne institucije, bez obzira na uvjete u kojima djeluju. Etika univerziteta ne podupire naučni progres. U većem broju akademskih zajednica nedovoljno su razvijeni meritorni kriteriji za prosuđivanje znanstvene produktivnosti, ili se naglasak stavlja na kvantitativne i formalne aspekte znanstvenog rada. Veoma je važno stvaranje mehanizama za kritičku verifikaciju znanstvenog postignuća i stvaranje istinske zajednice znanstvenika. Pitanje znanosti danas je postalo pitanjem omogućavanja opstanka društva, zasnovanog na znanju. Bez razvoja i većih ulaganja u naučnoistraživački rad i nastavna komponenta visokoobrazovnog procesa postaje upitna. Reforma visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini do sada je uglavnom bila politička i legislativna, a mjere nesistematske i stihijske, bez potpunog programa i finansijske podrške. Obrazovna reforma trebala bi biti usmjerena u pravcu uvođenja evropskih standarda, postizanja kvalitete (izvrsnosti), poboljšanja kvaliteta obrazovnih programa, usaglašavanje nastavno-naučnih, umjetničkih i obrazovnih sadržaja na najširem evropskom prostoru, poboljšanje upravljačkih struktura na univerzitetima, jačanje mehanizama autonomije i odgovornosti. Kroz razvoj

i evaluaciju kurikuluma i osiguranje kvaliteta u procesu kontinuirane edukacije i cjeloživotnog učenja potrebno je unaprijediti kvalitetu procesa učenja i podučavanja, povećati mobilnost studenata, te poduzimati konkretne aktivnosti na uspostavljanju doktorskih studija u evropskom istraživačkom prostoru. Naročito je značajno zalaganje za autonomiju obrazovnih ustanova, te nastojanje da univerziteti ojačaju svoje sposobnosti u upravljanju i odgovornosti, te razviju kapacitete strateškog planiranja. Potreba za sve bržim promjenama, većim ulaganjima u znanje, investicije u znanstvena istraživanja, opremu i infrastrukturu važan je preduvjet ne samo integracije u evropski visokoobrazovni prostor nego i vlastitog općeg prosvjećivanja, demokratskih promjena i razvoja. Zato bi valjalo iznova promisliti o transformaciji visokog obrazovanja koje bi zaustavilo zaostajanje i izolaciju u kojoj se nalazi bosanskohercegovačka znanstvena zajednica i omogućilo veću uključenost u projekte međunarodne suradnje. Internacionalizacija i integracija u međunarodne okvire istraživanja i uvid u iskustvo na međunarodnom planu bili bi poticajni i korisni za procjenu postojeće i formuliranje nove obrazovne politike.

4. Zaključak

Bosanskohercegovačko društvo proživljava duboku krizu vrijednosti. Obrazovanje se nalazi u središtu društvenih problema, pri čemu ono više postaje faktor socijalne promocije, a mnogo manje sredstvo društvene promjene. Akademska zajednica trebala bi biti čuvar normi visokoobrazovne kvalitete, znanstvene istine i relevantnosti. Zbog golemih izazova pred kojima se nalazi, u obrazovanju se moraju dogoditi radikalne promjene. Uloga visokog obrazovanja za razvoj društva je neprocjenjiva. Utoliko su veća očekivanja društva, studenata, nastavnika, poslodavaca i drugih zainteresiranih strana da univerzitet ponovo zadobije povjerenje u obavljanju svojih intelektualnih i društvenih zadaća, te da postane čuvar kulturnog naslijeđa i univerzalnih vrijednosti zajednice. Dezintegrirajući društveni mehanizmi uzrokuju disfunkcionalnost mnogih područja društvenog života, proizvodeći anomiju i neefikasnost institucija. Državna podrška visokom obrazovanju i nauci nedostatna je, što za posljedicu ima odsutnost dugoročnog sistematskog investiranja u kreiranje i implementaciju obrazovne politike. Institucijama visokog obrazovanja potrebna je jasna zakonska regulativa, konzistentna i strateški osmišljena politika razvoja visokog obrazovanja. Međutim, država koja nema neophodan autoritet i unutrašnji suverenitet, unutar koje još uvijek ne postoji politička usaglašenost oko ključnih pitanja razvoja i budućnosti zemlje, te povezanosti razvoja i znanja, ne može pronaći izlaz iz nametnutih problema koji su proizašli iz fragmentacije i neuređenosti

koja muči visokoobrazovni prostor u Bosni i Hercegovini. Država ne raspolaže odgovarajućim mehanizmima upravljanja obrazovanjem, što za posljedicu ima dalje obrazovno razjedinjavanje. Ona mora preuzeti odgovornost za provođenje obrazovnih reformi, uspostaviti nedvosmisleni zakonsku regulativu i konzistentne strateški osmišljene politike razvoja visokog obrazovanja, kako bi se postojeći visokoobrazovni sistem te naučna i tehnološka baza stavili u funkciju smanjenja zaostajanja i potaknuo ekonomski i sveukupni razvoj i napredak zemlje. Obrazovanje, znanost, informatizacija, inovacije, cjeloživotno učenje i sve strategije koje bi ovu zemlju približile “društvu znanja” pitanja su koja, za sve one koji donose socijalno važne i dugoročne odluke u Bosni i Hercegovini, moraju imati daleko veći značaj od sadašnjeg marginalnog stanja. Dok su moderna društva napravila značajan iskorak prema “društvu znanja” i “ekonomiji znanja”, koje se temelji na proizvodnji, distribuciji i korištenju znanja, bosanskohercegovački univerziteti i istraživački instituti sa svojim skromnim istraživačko-razvojnim potencijalima koji egzistiraju u sociokulturnom kontekstu u kojem rad, znanje i znanost imaju zanemarivo mjesto, sve teže sustižu tokove razvijenih društava. Potrebne su investicije države u naučnoistraživačke fondove. Obrazovanje ne treba da utone u društveni život, već da podstiče kreativnost i da otkriva stvarnost društvenog života (Touraine, 1998: 24). Visoko obrazovanje mora imati presudnu ulogu ne samo u stvaranju, čuvanju i prenošenju znanja na najvišem nivou i podizanju opće razine znanja u društvu nego i u oblikovanju humanističkih vrijednosti. U protivnom, univerzitet će izgubiti svoje stvarno značenje i vrijednost, te postati sredstvom neoliberalnih stremljenja i dehumanizirajuće slike čovjeka.

5. Literatura

1. Antić, i sur., (1999). *Pedagoški pojmovnik*. U: Mijatović, A. (ur.), Osnove suvremene pedagogije. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
2. Bock, D. (2005). *Univerzitet na tržištu: komercijalizacija visokog školstva*. Beograd: Clio.
3. Čehok, I. (1996). *Kriza europskoga obrazovanja i zadaća praktične filozofije*, Društvena istraživanja, Zagreb, god .5 br. 1(21), str. 23-37.
4. Ćurak, N. (2006). *Obnova bosanskih utopija*. Sarajevo – Zagreb: Synopsis.
5. Dizdar, S. (2010). *Slika stanja Bolonjskog procesa u Bosni i Hercegovini. Zbornik radova sa međunarodnih okruglih stolova o implementaciji Bolonjskog procesa u FBiH* (str.13-61). (autor i voditelj projekta Predrag Mitrović). Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti.
6. Fočo, S. (2000). *Sociologija*. Drugo dopunjeno izdanje. Zenica: Dom štampe.
7. Fočo, S. (2003). *Sociologija odgoja i obrazovanja*. Zenica: Dom štampe.
8. Fočo, S. (2005). *Ogledi o tranziciji*. Zenica: Dom štampe.

9. Fromm, E. (1978). *Bekstvo od slobode*. Četvrto izdanje. Beograd: Nolit.
10. Giddens, A. (2003). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
11. Islamović, E. (2013). *Sociologija obrazovanja*. Pedagoški fakultet Univerzitet u Bihaću.
12. Kant – Schelling – Nietzsche (1991). *Ideja univerziteta*. Izabrao, preveo i predgovor napisao Branko Despot, Zagreb: Globus.
13. Kapo, M. (2012). *Nacionalizam i obrazovanje: Studija slučaja Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Program podrške obrazovanju. Fond otvoreno društvo BiH.
14. Koković, D. (2009). *Društvo i obrazovni kapital*. Novi Sad. Mediterran Publishing.
15. Kregar, J. (2009). *Komercijalizacija i privatizacija visokog obrazovanja*. Revija za socijalnu politiku. god. 16, br. 2, (str. 175-208). Zagreb. Forum: Znanje (ni)je roba?
16. Liessmann, K. P. (2009). *Teorija neobrazovanosti. Zablude društva znanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
17. Mijatović, A. (1995). *Demokracija i demokratizacija školstva*. Zagreb: Metodčki ogledi, 6 (1): 35-46.
18. Mijatović, A. (1998). *Obrazovanje za stoljeće znanja XXI stoljeće. Svrha, zadaće i strategija preobrazbe hrvatskog školstva*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
19. Mijatović, A. (1999). *Razvoj suvremenih pedagoških ideja*. U: Mijatović, A. (ur.), *Osnove suvremene pedagogije* (41-77). Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
20. Mijatović, A. (1999). *Sustav odgoja i obrazovanja*. U: A. Mijatović, A. (ur.), *Osnove suvremene pedagogije* (str. 291-335). Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
21. Ritzer, G. (1997). *Suvremena sociološka teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
22. Ritzer, G. (1999). *McDonaldizacija društva*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
23. Russell, B. (2004). *Osvajanje sreće*. Zemun: IP knjiga, Neven.
24. Švarc, J., Lažnjak, J. (2008). *Nova proizvodnja znanja: perspektive u Hrvatskoj*. U: Pilić, Š. (ur.), *Zbornik Obrazovanje u kontekstu tranzicije*, 259-282.
25. Švarc, J. (2009). *Hrvatska u društvu znanja. Prijepori i perspektive inovacijske politike*. Zagreb: Školska knjiga, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“.
26. Touraine, A. (1998). *Kritika modernosti*. Zagreb: Politička kultura.
27. Vlaisavljević, U. (2003). *Lepoglava i univerzitet: Ogledi iz političke epistemologije*. Sarajevo: Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije.
28. Vlaisavljević, U. (2004). *Oblikovanje novog obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini: Projekat "Model za sistematske promjene u srednjoškolskom obrazovanju"*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo BiH.

29. Vujević, M. (1991). *Uvod u sociologiju obrazovanja*. Zagreb: Informator.
30. Vujević, M (2008). *Sociologija obrazovanja – teorijsko-metodološki pristup*. U: Pilić, Š. (ur.), *Obrazovanje u kontekstu tranzicije, Prilozi sociologiji obrazovanja*. Split: Biblioteka Školskog vjesnika knj. 3.
31. Weber, B. (2007). *Kriza univerziteta i perspektive mladih naučnika u Bosni i Hercegovini*. Friedrich Ebert Stiftung.